

ДЖЕРЕЛА

1. *Зубко А.М.* Організація навчального процесу в системі підвищення кваліфікації педагогічних кадрів : [моногр.] / А.М. Зубко. — Херсон : Айлант, 2006. — 124 с.
2. *Козловський Ю.М.* Теоретико-методологічні основи моделювання наукової діяльності вищого навчального закладу : дис. ... док. пед. наук : 13.00.01 / Ю.М. Козловський ; Львівський державний ун-т безпеки життєдіяльності. — Л., 2012. — 565 с.
3. *Кузьмінський А.І.* Теоретико-методологічні засади післядипломної педагогічної освіти в Україні : дис. ... док. пед. наук : 13.00.04 / Анатолій Іванович Кузьмінський ; Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. — К., 2003. — 42 с.
4. Історія Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти ім. М.В. Остроградського, 1940—2010 [Текст] / [В.В. Зелюк та ін. ; упоряд.: О.О. Деменко та ін. ; редкол.: В.В. Зелюк (голова редкол.)]. — Полтава : ПОШПО, 2010. — 573 с.
5. *Осколов П.В.* Короткий нарис історії Чернівецького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти / П.В. Осколов, В.Ф. Федорак, Н.І. Черкач ; передмова В.М. Крамара. — Чернівці : Зелена Буковина, 2005. — 60 с.
6. Звіт Харківського обласного відділу народної освіти за 1947—1948 н.р. на 278 аркушах // ЦДАВО України. — Ф. 166. — Оп. 15. — Спр. 533. — 278 арк.
7. Звіт Херсонського обласного інституту вдосконалення вчителів за 1948—1949 н.р. / Херсонський обласний відділ народної освіти виконкому Херсонської обласної Ради депутатів трудящих // Державний архів Херсонської області. — Ф. Р 2239в24. — Оп. 1. — Спр. 232. — 152 арк.

УДК 378.4 (100)

Н.О. Терентьєва,

*доцент кафедри теорії та історії педагогіки
Київського університету імені Бориса Грінченка,
кандидат педагогічних наук, доцент,
докторант Інституту вищої освіти НАПН України*

ДО ТЛУМАЧЕННЯ ПОНЯТЬ «ТЕНДЕНЦІЯ» ТА «ТЕНДЕНЦІЙНІСТЬ» РОЗВИТКУ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ

Аналізуючи українські дисертаційні дослідження кінця ХХ — початку ХХІ ст., присвячені проблематиці вищої освіти України (*аналіз здійснений автором у попередніх публікаціях*), приходимо до висновку, що значна їх частина орієнтована на окреслення, виявлення або аналіз тенденцій розвитку освіти. Однією з ознак глобалізованого суспільства є векторність його розвитку, оскільки інтеграційні процеси дають можливість аналізувати та прогнозувати не конкретні явища та факти, а цілісні системи та прогнозовані моделі розвитку, зокрема вищої освіти.

Доведено, що варто виявляти та прогнозувати вектори розвитку суспільства в цілому і освіти зокрема, що підтверджено нормативними документами та національними доповідями, стратегічними пріоритетами, визначеними міністерствами та відомствами країни з орієнтуванням на міжнародні геополітичні, економічні та інші чинники.

Виходячи з назв дисертаційних досліджень, назвемо окремих авторів, які присвятили свої праці визначенню тенденцій розвитку освітньої сфери, зокрема: Л.Л. Антонюк, Т.М. Десятов, І. Каленюк, С.М. Коваленко, В.І. Луговий, В.К. Майборода, А.В. Марчук, С.В. Майборода, О.П. Мещанінов, О.П. Савченко, О.І. Огієнко, Л.Є. Сігаєва, Л.І. Шинкаренко. Проте загалом електронний фонд дисерта-

ційних досліджень Національної бібліотеки України імені Володимира Вернадського, в яких окреслюються тенденції розвитку вищої освіти, налічує понад 3000 найменувань, що доводить наявність інтегрованих систем освітньої сфери та тенденційності їх розвитку.

Метою нашої розвідки є з'ясування сутності та тлумачення понять «тенденція» та «тенденційність» розвитку вищої, зокрема університетської освіти. Саме розуміння сутності понять підтвердить або спростує доцільність здійснення досліджень тенденційності в освітній сфері. Тому визначимо такі завдання статті:

— з'ясувати тлумачення понять «тенденція» та «тенденційність»;

— адаптувати сутність понять для досліджень розвитку та змін у сфері освіти.

У своїй розвідці ми проаналізуємо тлумачення вищезазначених понять, представлених у словниках, енциклопедіях та окремих наукових дослідженнях тощо.

Зокрема, «Тлумачний словник російської мови», укладений С.І. Ожеговим та Н.Ю. Шведовою (видання 1997 р.), так тлумачить термін «тенденція»: «...1) напрямок розвитку, схильність, прагнення; 2) задум, ідея будь-якого викладу (*застаріле*); 3) упереджена, одностороння думка, яка

нав'язується читачеві, глядачеві, слухачеві (*книжкове*). Тенденційний (*рос.* «тенденциозный») визначається як пристрасний, необ'єктивний» [7, 793]. Інших похідних цей словник не містить.

«Словник іншомовних слів» (Москва, 1989) термін «тенденція» тлумачить у перекладі з німецької мови, як «tendenz» (від *латин.* — *tendere*) — спрямовувати, прагнути, зокрема: 1) спрямованість у поглядах або діях; схильності, прагнення, властиві та/або притаманні кому-небудь/чому-небудь; 2) напрямок, у якому здійснюється розвиток будь-якого явища; 3) ідея, спрямованість твору, висловлювання; 4) упереджена ідея, думка, яка нав'язується комусь [8, 502]. Термін «тенденційний» (*рос.* «тенденциозный») тлумачиться таким чином: 1) такий, що проводить певну тенденцію, ідею, ідейно спрямований; 2) такий, що містить тенденцію; 3) з упередженою ідеєю, яка нав'язується [8, 502].

«Нова ілюстрована енциклопедія» (Москва, 2001) презентує тлумачення термінів «тенденція» та «тенденційність» так: тенденція — ...від *латин.* *tendentia* — спрямованість: 1) напрямок розвитку явища, думки, ідеї; 2) у мистецтві — складова частина художньої ідеї: ідейно-емоційна спрямованість твору, авторське осмислення та оцінка конфлікту і характерів, виражене через системи образів; більш вузько — відкрита, позаобразно виражена у художньому творі соціальна, політична або моральна пристрасть митця. Тенденційність визначено як: 1) послідовне проведення визначеної ідеї, тенденції; 2) пристрасність або упередженість, необ'єктивність; 3) у мистецтві — упереджене або одностороннє розкриття (представлення, тлумачення) теми твору; рідше — відкрита тенденція у художньому творі [6, 51]. Це практично дублює тлумачення цих термінів, представлене у «Радянському енциклопедичному словнику» [10, 1329].

«Новий тлумачний словоупорядковий словник», укладений Т.Ф. Єфремовою, засвідчує, що тенденція — це «1) думка, ідея, що є основою будь-якого викладу, зображення та навіювання логічними або художніми засобами; 2) упереджена, одностороння думка, яка не впливає із сутності дії, проте нав'язується комусь; 3) прагнення, намагання, властиве комусь, чомусь, спрямованість у поглядах або діях» [4]. «Тлумачний словник» В.І. Даля презентує тенденцію у перекладі з французької як напрямок, намагання, прагнення [2]. А «Тлумачний словник російської мови» за редакцією Д. Ушакова визначає тенденцію подібно до «Радянського енциклопедичного словника» [10, 1329].

«Словник української мови» (Академічний тлумачний словник, 1970—1980) представляє тлумачення поняття «тенденція» з урахуванням ідеології означеного періоду: «...1. Напрямок розвитку чого-небудь. *Основною провідною тенденцією в розвитку міжнародного комуністичного руху є його дальше згуртування на принципах марксизму-ле-*

нінізму і пролетарського інтернаціоналізму (Комуніст України, 3, 1969, 29); *На основі глибокого аналізу закономірностей капіталістичного виробництва К. Маркс розкрив історичну тенденцію капіталістичного нагромадження* (Колгоспник України, 6, 1966, 26); *А над простором чистої води Родючі заколишуться сади, Мов килими, розстеляться городи Наперекір тенденціям природи* (Максим Рильський, Орл. сім'я, 1955, 37); *Революційна ситуація передбачає збіг двох тенденцій у житті країни: небажання «низів» жити по-старому і неможливість для «верхів» по-старому управляти* (Комуніст України, 1, 1967, 32). 2. Прагнення, намір, властиві кому-, чому-небудь. *Дрібні партизанські групи мали тенденцію захопити залізничний вузол Бірзулу* (Юрій Смолич, V, 1959, 618); *Революційні тенденції селянства*; // *Потяг, схильність до чогось. Сучасну лірику всіх жанрів характеризує тенденція до філософічності, інтелектуального збагачення* (Вітчизна, 11, 1963, 175). 3. Провідна думка, ідея художнього, наукового й т. ін. твору; ідейне спрямування. *Часом у неї* [О. Кобилянської] *тенденція надто виступає червоною ниткою і разить очі, мов дисгармонія барв* (Леся Українка, V, 1956, 43); *Він малював у своїх творах позитивні образи селян і показав їх людяність, моральну чистоту, чесність і працьовитість. У цьому виявилась гуманна тенденція творів Квітки* (Українська література, 8 клас, 1956, 82); *У комедії «Мартин Боруля» сатира становить не окремі елементи, а провідну тенденцію твору* (Стеценко, Життя К.-Карого, 1957, 108). 4. Упереджена думка, ідея, теза, що не впливає логічно з самого розвитку подій, з художніх образів, а нав'язується читачеві. — *Ах, ви не можете собі, дорога пані, уявити, як граф Адольф обурений цією новою газетою!.. Що за тон, що за тенденція, що за цинізм у порушуванні найнебезпечніших справ!* (Іван Франко, VI, 1951, 226)» [9].

Наголосимо на важливості розгляду тлумачення понять з урахуванням суспільно-політичної ситуації, притаманної певному історичному періоду.

«Філософський енциклопедичний словник» (1989) подає тлумачення терміна «тенденція» не тільки відокремлено, але й контекстуально. Так, тенденція (від *латин.* *tendo* — спрямовую) — це спрямований розвиток будь-якого явища або процесу. Тенденція слугує формою прояву законів, котрі, за висловлюванням К. Маркса та Ф. Енгельса, «не мають іншої реальності, окрім як у наближенні, у тенденції» [13, 646]. На нашу думку, окремі явища та процеси, котрі притаманні глобалізованому суспільству, досліджувати можна лише у наближенні.

Явище може мати різні, навіть протилежні тенденції, або різні системи мають подібні тенденції розвитку. Виокремлення головної, провідної тенденції — важливий аспект історичного, струк-

турно-функціонального аналізу об'єкта, який знаходиться у стані розвитку [13, 646]. Оскільки система вищої освіти знаходиться у стані перманентного розвитку, доцільним вважаємо дослідження тенденцій її розвитку з метою здійснення коректного структурного аналізу на основі поєднання діалектики можливості та дії.

Таким чином, тенденція визначається як напрямок розвитку будь-чого, а от тенденційність — переважно як упередженість. Звісно, у дослідженнях розвитку вищої освіти є певна частка упередженості, що проявляється в авторській позиції щодо виокремлення та тлумачення тенденцій та тенденційності її розвитку.

Зауважимо, що «Енциклопедія освіти» (Національна академія педагогічних наук України, 2008) не містить тлумачення термінів «тенденція», «тенденційність» та їх похідних [3]. Тому ми зосередимо нашу увагу на тлумаченні «розвитку університетської освіти», щоб адаптувати тлумачення термінів «тенденція», «тенденційність» до освітньої сфери, зокрема до сфери університетської освіти.

Ми не ставимо за мету розкриття таких понять, як «освіта», «вища освіта», «вищий навчальний заклад», оскільки їх тлумачення представлене у нормативній базі освітньої сфери, зокрема у законах України «Про освіту», «Про вищу освіту», проекті Закону України «Про вищу освіту» та ін., та розкрито в історико-логічному та міжнародно-порівняльному контекстах в «Енциклопедії освіти».

Акцентуємо увагу на тлумаченні терміна «університет», представленому Г.О. Козлаковою в «Енциклопедії освіти». Вона визначає університет як «...найдавніший і головний тип європейського ВНЗ з великою кількістю відділень (факультетів), діяльність якого спрямована на розвиток освіти, науки і культури у спосіб здійснення фундаментальних наукових досліджень та організації навчання за всіма рівнями вищої професійної, післядипломної і другої (додаткової) освіти з широкого спектра природничо-наукових, гуманітарних та інших галузей науки, техніки і культури» [3, 940]. Університет позиціонується як провідний центр розвитку освіти, діяльність якого покликана сприяти поширенню наукових знань та здійсненню культурно-просвітницької діяльності серед населення.

«Український педагогічний словник» за редакцією С.У. Гончаренка не подає тлумачення поняття «тенденція» та похідних, проте доволі інформативними для нашої наукової розвідки є окремі позиції тлумачення терміна «університет», який визначається як багатопрофільний вищий навчальний заклад, у якому відбувається підготовка висококваліфікованих кадрів «...з широкого кола спеціальностей у галузі природничих, суспільних і гуманітарних наук. ...В університетах створено розгалужену систему науково-дослідних

інститутів, проблемних та галузевих лабораторій, наукових шкіл і семінарів, обчислювальних центрів, наукових студентських товариств. ...Після 1992 року почалось масове перетворення навчальних інститутів в університети: економічні, лінгвістичні, медичні, лісотехнічні, педагогічні тощо. Університетами називають також навчальні установи, створені на громадських засадах, що мають на меті поширення наукових знань — народні університети, університети культури, університети технічного прогресу тощо» [1, 339].

Якщо прослідкувати у нормативних актах та довідкових виданнях тлумачення окремих понять, наприклад, таких, як «вища освіта», «вищий навчальний заклад», «університет» та ін., можна дослідити не тільки зміни у розумінні понять, але й реорганізаційні перетворення, зміну структури, модернізаційні та інноваційні елементи тощо.

«Національний освітній глосарій: вища освіта» (Національна академія педагогічних наук України, 2011), в якому узагальнено поняттєво-термінологічний апарат вищої освіти, що використовується міжнародною, європейською, українською фаховою спільнотою, не дає тлумачення терміна «тенденція» та похідних від нього. На нашу думку, варто представити тлумачення інших термінів, котрі містять опосередковане посилення на тенденційний розвиток вищої освіти. Це — «стратегія вищої освіти» та «університет». Вище нами репрезентовано тлумачення терміна «університет», представлене в «Енциклопедії освіти», та варто прослідкувати зміни у його тлумаченні за три роки (з 2008 до 2011 р.) у контексті глобалізаційних трансформацій. Отже, університет (University) є основним типом «...закладу вищої освіти / вищого навчального закладу, що найбільш повно виражає й реалізує місію, візію, цілі, завдання і функції вищої освіти. Як провідні інтелектуальні осередки суспільства, університети на засадах автономії, академічної свободи здійснюють освітню, дослідницьку, інноваційну діяльність, є головними чинниками суспільного прогресу. Зазвичай університети здійснюють підготовку фахівців на всіх рівнях (підрівнях, етапах, циклах) та за широким спектром галузей освіти і навчання на основі накопичення потужного дослідницько-інноваційного, кадрового, інформаційного, матеріально-технічного потенціалу. Для визначення університетів світового класу проводяться їх різноманітні ранжування» [5, 64].

Таким чином, досліджуючи розвиток університетського сектора вищої освіти, маємо розглядати університети не як відокремлені структурні одиниці, а як інтегральну та інтеграційну складову вищої освіти, яка має завдання найближчої, середньої та далекої перспективних ліній. Говорячи про перспективні лінії, маємо на увазі групи цілей, які визначено відповідними стратегіями розвитку вищої освіти зокрема.

Стратегія у вищій освіті відповідно до «Національного освітнього глосарію» полягає у визначенні «...довгострокових цілей розвитку вищої освіти та обставин, з урахуванням яких плануються, ресурсно забезпечуються і реалізуються відповідні заходи...» [5, 59].

Інтернет-ресурси довідкового характеру представляють певні тлумачення понять «тенденція» та «тенденційність». Звернімося до деяких із них.

Вікіпедія (Вільна енциклопедія) засвідчує, що «тенденція і тенденційність (від *латин.* *tendo* — направляю, прагну) — це можливість тих чи інших подій розвиватися в даному напрямку. Визначення в економіці: виявлені в результаті економічного аналізу, такі, що спостерігаються, стійкі співвідношення, властивості, ознаки, властиві економічній системі, економіці країни, підприємства, фірми, показники доходів, витрат, споживання сімей, попиту та пропозиції на ринку товарів і послуг; усталена спрямованість економічних процесів. На основі тенденцій можна робити висновки про хід економічних процесів у майбутньому, прогнозувати економічні показники. <...> Поняття тенденції та тенденційності стають тотожними в середині XIX століття, тобто в період зрілості реалізму і одночасно — перших ознак натуралізму, що поставив під сумнів ідейність мистецтва і орієнтувався на “безпристрасність” природничих наук» [11]. Вікі-словник (багатомовний відкритий словник) імпонує нам репрезентованими синонімами терміна «тенденція» (тренд, тенденційність, схиль-

ність) та його гіперонімами (спрямованість, упевненість, намагання, прагнення) [12].

Отже, відповідно до визначеної мети та поставлених завдань нами розкрито тлумачення понять «тенденція», «тенденційність» у загальному значенні та у контексті освітнього середовища.

У контексті здійснюваного дослідження тенденцій розвитку університетської освіти нам імпонує представлене у «Словнику іншомовних слів» тлумачення терміна «тенденція» як напрямку, у якому здійснюється розвиток будь-якого явища, та у «Філософському енциклопедичному словнику» — як спрямованого розвитку будь-якого явища або процесу. Вважаємо, що тенденції розвитку університетської освіти слід досліджувати відповідно до змін в освітній, науковій та культурній сферах діяльності відповідних закладів освіти.

Ми переконані, що обґрунтування тлумачення того чи іншого терміна, який є ключовим для наукового дослідження, повинно бути не лише обов'язковим, але й подаватися у логіко-історичному або структурно-логічному контексті. Таким чином, ми представили короткий огляд тлумачення ключових термінів відповідно до словникових видань та авторських бачень дослідників, які публічно презентували термінологічне тлумачення у власних наукових доробках.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо в аналізі наукових досліджень українських та зарубіжних авторів щодо виокремлення тенденцій розвитку університетської освіти, характерних для окремих періодів XX ст.

ДЖЕРЕЛА

1. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / С.У. Гончаренко. — К. : Либідь, 1997. — 366 с.
2. Даль В.И. Толковый словарь [Электронный ресурс] / В.И. Даль. — Режим доступа : <http://poidslov.com/word/тенденция>
3. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; голов. ред. В.Г. Кремень. — К. : Юрінком Інтер, 2008. — 1040 с.
4. Ефремова Т.Ф. Новый толково-словообразовательный словарь русского языка [Электронный ресурс] / Т.Ф. Ефремова. — Режим доступа : <http://tolkslovar.ru/t1604.html>
5. Національний освітній глосарій: вища освіта / авт.-уклад.: І.І. Бабин, Я.Я. Болюбаш, А.А. Гармаш та ін. ; за ред. Д.В. Табачника і В.Г. Кременя. — К. : ТОВ «Видавничий дім “Плеяди”», 2011. — 100 с.
6. Новая иллюстрированная энциклопедия. — М. : ООО «Мир книги»; Науч. изд-во «Большая российская энциклопедия», 2001.
7. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка : 80 000 слов и фразеологических выражений / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова ; Российская академия наук; Институт русского языка им. В.В. Виноградова. — 4-е изд., доп. — М. : Азбуковник, 1997. — 944 с.
8. Словарь иностранных слов. — 18-е изд., стер. — М. : Рус. яз., 1989. — 624 с.
9. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970—1980) : в 11 т. [Електронний ресурс]. — Т. 10. — 1979. — Режим доступу : <http://sum.in.ua/s/tendencija>
10. Советский энциклопедический словарь. — М. : Сов. энциклопедия, 1984.
11. Тенденція [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/Тенденция>. — Назва з екрану. — Мова укр.
12. Тенденция [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://ru.wiktionary.org/wiki/Тенденция>. — Название с экрана. — Язык рус.
13. Философский энциклопедический словарь. — 2-е изд. — М. : Сов. энциклопедия, 1989.